

Vergeving: een kwestie van opvoeding?

Bram de Muynck

Dit materiaal is onderdeel van de kennisbank van het onderzoekscentrum van Driestar educatief.

Samenvatting	Deze tekst gaat over de betekenis van vergeving. Als leraren vergeving meer zouden beschouwen als een pedagogische kwestie, voorkomt dit stress en zouden kinderen vaardigheden kunnen leren, waar ze later baat bij hebben.
Bronvermelding	Muynck, A. de (november 2019). Bijdrage voor Apeldoornse Studies.
Thema	Persoonsvorming
Plaatsingsdatum	November 2019
Gerelateerde artikelen	-
Trefwoorden	Ruimhartigheid, wraak, schade, compassie, genadedaad, excuseren, verzoening, vergevingsgezindheid

Vergeving: een kwestie van opvoeding?

Bram de Muynck (Bijdrage voor Apeldoornse Studies)

1. Inleiding

“O, sorry hoor!” Als kinderen met elkaar spelen, hoor je ze het vaak zeggen. Soms op weinig zwaarwichtige momenten: ‘ik botste tegen je op, maar dat kwam omdat ik niet uitkeek’. Het is dan een stukje wellevendheid, zoals ook volwassenen zich verontschuldigen als ze op het station per ongeluk tegen iemand oplopen. Zo gaan we met elkaar om. Kinderen lijken dat als vanzelf te leren. Maar is ‘sorry’ zeggen gelijk aan iemand vergeven? En als het verschillend is, leer je ‘vergeving’ dan net zo vanzelf als je ‘sorry’ leert zeggen of is daar meer voor nodig? In dit artikel verken ik in verschillende stappen de vraag of verggeving een kwestie is van opvoeding. Allereerst ga ik in op de vraag wat we onder verggeving verstaan, met het oog op de pedagogische context. Vervolgens bespreek ik de situaties waarin kinderen en hun opvoeders met verggeving te maken krijgen. Daarna vat ik onderzoek samen waarin nagegaan wordt of verggeving in christelijke scholen als een kwestie van opvoeding ervaren wordt. Als er ergens een plek is waar verggeving geleerd wordt, zou je het verwachten op een christelijke school. Maar is dat ook zo? Vervolgens: als verggeving een kwestie van opvoeding is, hoe kan dat dan praktisch gestalte krijgen? We vatten inzichten hierover samen en gaan na wat er uit af te leiden is voor het leren van verggeving. Met enkele slotopmerkingen maken we de balans op.

2. Wat is verggeving?

De Duitse filosofe Svenja Flasspöhler begint haar autobiografisch getoonzette verhandeling over schuld en verggeving met een voorbeeld uit haar jeugd. Toen ze 14 jaar was, verliet haar moeder het gezin om een nieuw leven te beginnen. Flasspöhler merkt op dat ze haar moeder nooit openlijk heeft gehaat, maar dat er in al haar kinderlijke onmacht een diepe wens was dat haar moeder ooit voor haar gedrag gestraft zou worden.¹ Dit voorbeeld geeft aan wat er bij verggeving in het geding is. Als iemand schade is berokkend, is er een diep menselijke behoefte dat er vergelding geschiedt. Verggeving kan omschreven worden als het afzien van vergelding voor deze schade.² De toegebrachte schade kan van allerlei aard zijn. Het kan iets materieels zijn. Zo kun je wraakgevoelens koesteren als iets kostbaars gestolen is. Het kan lichamelijke schade zijn. Je kunt vol blauwe plekken zitten als je in elkaar bent geslagen. Maar het kan ook om psychische schade gaan. In het voorbeeld van Flasspöhler is dat het geval. Haar moeder had haar kinderlijk vertrouwen beschadigd door het gezin te verlaten.

Deze eenvoudige omschrijving (vergeving is afzien van vergelding) betekent niet dat verggeving eenvoudig is. Integendeel. Voordat je zover komt, zijn er heel wat gevoelens en overwegingen gepasseerd. In definities in pedagogische literatuur vinden we iets van die complexiteit terug.³ Zo zegt de Amerikaanse pedagoog Robert D. Enright dat je *onrechtvaardig* moet zijn behandeld.⁴ Als iemand

¹ ‘Ich habe meine Mutter nie offensiv zur Rede gestellt, sie nie offen gehasst. Dennoch gab es, geboren aus meiner Ohnmacht ihr gegenüber, den tiefen Wunsch, dass sie irgendwann bestraft wird. Dass sich, wenn schon nicht ich, wenigstens der Weltgeist an ihr rächt.’ Svenja Flasspöhler, *Verzeihen. Vom Umgang mit Schuld* (München, Deutsche Verlag Anstalt, 2016).

² M. Nussbaum, *Woede en verggeving. Wrok, ruïhartigheid, gerechtigheid*. (Amsterdam, Ambo/Anthos, 2016), 74.

³ Uitvoerig samengevat in: Walt, J.L. van der, Muynck, A. de, Broer, N.A., Wolhuter, C.C. & Potgieter, F., ‘The need for, and possibility of a Christian Forgiveness Education in schools’, *Journal of research on Christian Education* (27)1 (2018), 101-108.

⁴ “People, on rationally determining that they have been unfairly treated, forgive when they willfully abandon resentment and related responses (to which they have a right) and endeavor to respond to the wrongdoer

iets per ongeluk heeft gedaan, is er geen sprake van vergeving. Ook is er sprake van een *vrijwillig* afzien van wraak en ook van handelingen die hieraan zijn gerelateerd. Dat laatste is niet onbelangrijk. Want ook als je afziet van wraak kun je op een subtiele manier wraak nemen door lelijke dingen over de persoon te zeggen. Als er daadwerkelijk sprake is van vergeving, kan dit alleen maar op basis van *ruimhartigheid*. Echte vergeving is er wanneer je geen eisen meer stelt: het is onvoorwaardelijk. Deze woorden geven aan dat vergeving een houding van liefde veronderstelt, die niet vanzelfsprekend aanwezig is. Je hebt immers alle redenen om wraakgevoelens te koesteren.

Een van de lastigste condities in de omschrijving van Enright is dat je tot vergeving kunt komen als je ook mededogen voor de dader hebt. Het slachtoffer krijgt *compassie* met de dader. Dit is geen kwestie van een knop omzetten. Zeker niet als er ernstige schade is toegebracht bij incest in gezinnen en seksueel misbruik in de kerk. Slachtoffers hebben alle redenen om niet vergevingsgezind te zijn. Dat brengt sommige filosofen ertoe om te zeggen dat je ernstige vergrijpen niet moet vergeven.⁵ Anderen zeggen precies het tegenovergestelde: vergeving is er alleen bij een onvergeeflijke daad.⁶ Hoe je daar ook over denkt, duidelijk is dat vergeving zo veel vergt dat het niet minder is dan een genadedaad. Je geeft iets aan de ander, terwijl deze persoon het niet verdient, omdat juist de dader een gebrek aan respect, vriendelijkheid en liefde heeft getoond. Vergeving is een genadedaad: je geeft wat niet aan jou is gegeven⁷.

Wat vergeving is, wordt ook duidelijk door na te gaan wat het niet is.⁸ Vergeving staat tegenover *ontkennen*. Als je iets vergeeft is dit juist erkenning van de toegebracht schade. Het ontkennen kan echter wel een manier zijn om met geleden schade om te gaan. Als je iets wegdenkt, hoef je ook niet de pijn te voelen van wat je is aangedaan. Vergeving is ook iets anders dan *vergeten*. Je zou wel kunnen zeggen dat vergeven een nieuwe manier van herinneren is. Ook is het iets anders dan het *excuseren*. Bij dat laatste wordt de daad gerechtvaardigd en is vergeving niet noodzakelijk. Vergelijk met wat we hierboven al zagen: als je per ongeluk iets doet is er geen vergeving nodig. Maar vergeving is tenslotte ook niet gelijk aan *verzoening*. Vergeving schenken, is een mentale daad van het slachtoffer en een voorwaarde voor verzoening met de dader.

Als je vergeving als een mentale handeling ziet, dan is het dus een weldoordacht besluit. Het slachtoffer is in een nieuwe positie gekomen, die zichtbaar wordt in wat je een 'proclamatie' zou kunnen noemen. Op het moment van vergeving blijkt wie de vergevende is, aan wie vergeven wordt en hoe hun verdere relatie zal zijn. Het besluit kan de uitkomst zijn van een lang proces waarbij het slachtoffer door gevoelens van wraak en boosheid heengaat en door een gevecht om compassie te gaan voelen met iemand van wie je eigenlijk maar moeilijk kunt houden. Het kan lang duren om tot een besluit van vergeving te komen⁹, niet in het minst om dat de persoon in kwestie te stellen heeft met tegenstrijdige emoties.

based on the moral principle of beneficence, which may include compassion, unconditional worth, generosity, and moral love (to which the wrongdoer, by nature of the hurtful act or acts, has no right)." Enright, R., & Fitzgibbons, *Helping Clients Forgive: An Empirical Guide for Resolving Anger and Restoring Hope*. (Washington: American Psychological Assoc. 2000), 29.

⁵ Renée van Riessen (2017), De paradoxen van vergeving. Naar aanleiding van Améry, Wiesel en Derrida. *Sophie*, 7(2), 4-9.

⁶ Derrida, J., *On cosmopolitanism and forgiveness*. (London / New York: Routledge, 2001), 43.

⁷ 'That is mercy: to give what was not given to you'. Robert D. Enright, *Eight keys to forgiveness*. (New York/London: W.W. Norton & Company, 2015), 20.

⁸ Kim, J. J., 'Making a case of forgiveness as a major goal of Christian Education, with implication for Christian educators', *Christian Education Journal* (2017), 69-81.

⁹ Smedes, L., *Forgive and forget*. (New York: HarperCollins, 1984).

3. Situaties in opvoeding waarin het aan de orde is

Bij wat hiervoor over vergeving is gezegd, staat niet vermeld in welke situaties schade wordt toegebracht. Om beter in beeld te krijgen hoe vergeving een kwestie van opvoeding kan zijn, zetten we op een rij op welke momenten kinderen en opvoeders ervaren dat er beschadigingen zijn in de onderlinge omgang. In die situaties zou dus vergeving aan de orde kunnen zijn. Ik formuleer hier nadrukkelijk 'ervaren' en niet 'zeggen', omdat jonge kinderen soms wel iets aanvoelen, maar niet goed kunnen verwoorden wat hen overkomt.

3.1. Kinderen brengen elkaar schade toe

De eerste situatie is dat een kind schade berokkend wordt door een ander kind. Dat kan zomaar gebeuren op het schoolplein, bijvoorbeeld als in de zandbak een kind een ander kind per ongeluk met zijn schep een flinke mep geeft. In dat geval is 'sorry' op zijn plaats, wat zoveel wil zeggen als 'ik snap dat je het vervelend vindt; ik deed het niet expres'. Vergeving is pas aan de orde wanneer de ander je opzettelijk iets aandeed. Wanneer we de criteria van Enright erbij nemen, dan zal er ook een zekere mate van ernst zijn. Een 13-jarige brugklasser zet een klasgenoot onder druk om geld te geven. Als hij geen geld geeft, zal hij de volgende dag de banden van zijn fiets lek steken. Een ander voorbeeld is dat een jongere een leeftijdsgenoot uitlokt om een naaktfoto op Instagram te zetten. Vervolgens dreigt hij om de foto te laten zien aan de leraar, als de leeftijdsgenoot de foto niet aan zijn vrienden laat zien. Vaak is het voor opvoeders ingewikkeld om te ontrafelen wat er speelt. Een keten van frustratie en agressie ontwikkelt zich snel. Ga dan maar eens uitzoeken waar iets begonnen is. Bovendien is er in klassen altijd sprake van groepsprocessen. Vervelend gedrag van de een naar de ander is niet iets van twee individuen. De omgeving speelt altijd een rol. Iemand maakt bijvoorbeeld schuine grappen over een andere leerling om populair gevonden te worden. Hij of zij brengt dan wel schade toe, maar hij doet dat niet in zijn eentje. De andere leerlingen zijn er vanzelf bij betrokken. Zij zouden het gedrag kunnen afremmen en als ze dat niet doen, zijn ze ook verantwoordelijk voor de toegebrachte schade.

3.2. Het kind maakt fouten richting te opvoeder

De tweede situatie is dat een kind zelf fouten maakt richting de opvoeder. Denk aan een 10-jarig kind dat niet mocht voetballen op het pleintje, het toch doet en een ruit intrapt bij de buren. De ouder moet ervoor op draaien. Het kind heeft daadwerkelijk zijn ouder schade berokkend, omdat de ouder voor de ruit moet betalen. Je kunt ook aan voorbeelden denken van adolescenten en volwassen kinderen. Een 17-jarige zoon is aan de drugs geraakt en heeft schuld op schuld maakt. Omdat zijn ouders nog verantwoordelijk voor hem zijn, berokkent hij hen veel materiele schade. Daarnaast brengt hij hen natuurlijk ook mentale schade toe. De aard van de 'schade' wordt bepaald door de aard van de relatie. De materiele schade is objectief, maar de mentale schade is sterk afhankelijk van de binding die de ouder ervaart. Voelt de ouder zich persoonlijk op het hart getrapt of ziet hij de zoon als een verantwoordelijk iemand, waar hij moreel niet meer door gekwetst wordt? Er is dus grote variatie in zowel de ernst van het gedrag, als van de ernst die ervaren wordt. Aan het ene eind van het spectrum is het zo dat een kind fouten maakt, waar de ouder kwaad over kan zijn, omdat het kind indruist tegen diens gezag. In die sfeer is er een natuurlijk proces van vergevingsbereidheid waarin de fouten van het kind worden gecorrigeerd en vaak ook door de vingers gezien. Er is veel aan gelegen dat ouders een vergevende houding praktiseren, anders zou het voor een kind onleefbaar zijn. In die zin is vergevingsgezindheid een onderdeel van de gewone opvoeding. Thuis is de eerste plek waar vergeving gepraktiseerd moet worden. Aan het andere eind van de dimensie wordt de ouder daadwerkelijk ernstige materiele of mentale schade berokkend, waarbij de vergevingskwestie veel explicieter een vraag wordt. Denk hier aan het voorbeeld van de jongste zoon in Lukas 15, die elders in dit boek wordt besproken.

3.3. Ouders maken fouten richting hun kinderen

De derde situatie betreft de omgekeerde kwestie, namelijk als de ouder schade heeft toegebracht aan het kind. Dit is een belangrijk thema zodra er sprake is van kindermishandeling of incest. Denk aan het voorbeeld uit het boek van Flasspöhler, waarin een moeder haar kinderen verlaat. Moet een kind bereid zijn om deze schade te vergeven? Een lastig punt daarbij is dat het voor opvoeders moeilijk blijkt om vergiffenis aan hun kinderen te vragen. Zij hebben vanwege hun opvoederstaak meer macht dan het kind en daardoor de natuurlijke neiging om hun eigen gedrag te rechtvaardigen en de schade te minimaliseren. Argumenten zijn veelsoortig: ik heb je maar een keer geslagen (het gebeurde alleen toen ik in de tuin aan het werk was), het seksueel misbruik is maar een paar keer gebeurd (het was alleen in de vakanties), ik heb jullie in die periode geen aandacht gegeven (ik had het zo druk op mijn werk). Het gaat hier om verontschuldigen die geuit worden, als zich iets ernstigs heeft voorgedaan. Een vraagstuk is ook hier waar de grens ligt tussen wat ernstig is en minder ernstig. Veel ouders zullen zich schuldig voelen omdat ze te kort gekomen zijn in de opvoeding. Waar ligt dan precies het punt waar je om vergeving zou moeten vragen? Dat het moeilijk is om vergeving te vragen, maakt de belofte aan het begin van het Lukasevangelie (1:17) zo betekenisvol, als de engel over Johannes de dooper aankondigt (met verwijzing naar Maleachi 4:5) dat de harten van de vaders bekeerd zullen worden tot hun kinderen.

3.4. Een leraar die fouten maakt richting zijn leerlingen

Tenslotte een vierde situatie: een leraar maakt fouten richting zijn leerlingen. Een leraar speelt in het leven van kinderen een andere rol dan ouders. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de dirigent van een kinderkoor, een clubleider of iemand die catechisatie geeft. Deze situatie is veel besproken als gevolg van het grote aantal misbruikzaken in voornamelijk de Rooms Katholieke, Anglicaanse en ook Lutherse kerk. De machtsverhouding, zojuist genoemd in verband met de ouders, speelt in de leraar – leerling verhouding nog een sterkere rol. De machtsverhouding is zo sterk omdat de leraar een professionele rol heeft, waarin hij geacht wordt het kind op prestaties te beoordelen. Daarom is het voor leraren een grote stap om tot schuldtekentenis te komen.

Als er iets is voorgevallen, moet een leraar dan vergeving vragen aan een kind? Het meest voor de hand liggende antwoord is 'ja'. De leraar heeft immers een voorbeeldfunctie. Voorbeeldgedrag kan er in ieder geval zijn bij minder ernstige zaken waar schade is toegebracht. Als de leraar in staat is om vergeving te vragen, zullen zijn leerlingen ook sneller de bereidheid hebben. Als de opvoeder zelf naar kinderen toe tot een schuldtekentenis komt en het kind om vergeving vraagt, is dat een krachtig signaal. De machtsafstand wordt doorbroken omdat de leraar zich in het vragen om vergeving onder de leerling stelt.

Vergeving tussen leerlingen en leraren is ook moeilijk omdat zij langdurig met elkaar in een min of meer intieme ruimte verkeren, waardoor er vertrouwen en loyaliteit groeit. Bij misbruik ontstaat een voor het kind destructieve verstremgeling van loyaliteit en zich bedreigd voelen. Daarbij komt dat bij misbruikzaken zowel dader als slachtoffer er belang bij hebben dat de zaak niet ontdekt wordt. De dader zou straf kunnen krijgen en het slachtoffer zou zich schamen. Beiden hebben er baat bij de feiten te negeren of in ieder geval naar de achtergrond te dringen. De verhouding van leraar en leerling verhindert dat de vergeving tot stand komt als de betrokkenen nog dagelijks met elkaar omgaan. Geen wonder dat een tekentenis en vergeving tijdens het misbruik zelf niet vaak voorkomt. Misbruikzaken komen doorgaans pas later in de openbaarheid.

Tegelijk weten we dat ook op kleinere schaal schade wordt toegebracht. Soms brengt een leraar schade toe, door uit zijn slof te schieten, door een onrechtvaardige straf te geven of leerlingen ongelijkwaardig te behandelen. Het besef in een machtsverhouding te staan, vereist dus een sterke morele alertheid bij de leraar. Hij moet sensitiviteit ontwikkelen voor wat zijn daden te weeg brengen.

4. Een pedagogische kwestie

Vergeving is een opvoedingsdoel omdat vergevingsgezindheid bij een christelijke grondhouding hoort. Christus maakt in zijn prediking een belangrijk punt van vergeving (Mattheus 6:14-15). Als we kinderen christelijk willen opvoeden, dan zullen opvoeders er ook een punt van maken. In het voorgaande bleek dat er situaties te over zijn waarin kinderen te maken hebben met schade, met de nodige emoties en gedachten die daarmee gepaard gaan. Welk kind krijgt er niet mee te maken? En mocht hij of zij het voorrecht genieten in een harmonieuze verhouding tot anderen op te groeien, dan kun je er later mee te maken krijgen.

Opvoeden tot vergevingsgezindheid behoort bij de morele opvoeding. Veel christelijke pedagogen beschouwen dit als het centrum van de opvoeding. Een kind moet leren onderscheiden tussen goed en kwaad en leert gaandeweg verantwoordelijkheid te nemen voor zijn eigen handelen. Bij het goede handelen hoort ook het afzien van vergelding. Als een kind schade is toegebracht (er iets is afgepakt, hij is geschopt of gepest), zou de ouder hem moeten leren om te vergeven. De school kan hier op een eigen manier een taak hebben, omdat je daar in een groep geplaagd wordt met onbekenden, waar je mee om moet leren gaan. Juist in groepen wordt schade toegebracht. De groep die je op school meemaakt, is een belangrijke oefenplaats om met conflicten om te gaan. Leraren moeten de leerlingen helpen om met elkaars kwaad om te gaan.

De school als oefenplaats heeft nog een bijzondere dimensie als ik denk aan Zuid-Afrika. Tijdens schoolbezoeken daar, leerde ik dat leerlingen representanten van bevolkingsgroepen. Soms zijn dat groepen die stereotype beelden van elkaar hebben of daadwerkelijk conflicten met elkaar hebben of hebben gehad. In dat geval is er niet zozeer sprake van daadwerkelijke schadetoebrenging, maar schade die in het verleden is toegebracht met een effect op het collectieve bewustzijn. Op twee manieren stelt dat leraren voor bijzondere opgaven. In de eerste plaats om de onderlinge agressie in de klas een plek te geven. Dat dit moeilijk is, bleek ook in ons land in de tijd van de aanslagen in Brussel en Parijs. Leraren met veel moslims in hun klas, bleken het moeilijk te vinden om deze kwestie te bespreken, omdat dit veel agressie oproept. Als je een controversieel onderwerp tematiseert, loop je als pedagoog risico op weerstand van leerlingen of van hun ouders.

Een ander punt is dat leraren ook het collectieve geheugen moeten hanteren. In Zuid-Afrika hebben blank en zwart elkaar gewelddadig bejegend. De herinneringen daaraan worden doorgegeven. Wanneer je jongeren leert om elkaar te respecteren, betekent dat nog niet dat je bevolkingsgroepen elkaar kunt leren vergeven. De neiging tot wraaknemen, dat in het geheugen zit, vereist een verzoeningsproces in de breedte van de maatschappij. We kunnen de verhouding tussen groepen dichterbij halen. Ook in Nederlandse christelijke denominaties is er onderling in het verleden schade toegebracht. De beelden zijn aan de volgende generatie overgedragen en werken dus lang door. Het corrigeren van beeldvormingen is een pedagogische kwestie (denk aan Psalm 78:8 'dat zij niet worden als hun vaders'). Als kinderen uit verschillende groepen elkaar ontmoeten, is de school mogelijk in staat om de voortgaande psychologische schade te beperken. Het minste is om te anticiperen op een vreedzamere omgang met elkaar. Ook al is het niet de taak van een school om vergeving tussen groepen te bewerkstelligen, dan nog kunnen leraren veel goed doen door voorzichtig en genuanceerd over het verleden te spreken en door schadelijke beeldvormingen bespreekbaar te maken.

5. Bevindingen uit onderzoek

Van de school mag dus op het gebied van vergeving wat verwacht worden. Klopt dat met de huidige praktijk? Studenten van Driestar hogeschool gingen na op welke manier vergeving in het onderwijs

aan bod komt.¹⁰ Twaalf leerkrachten op drie verschillende scholen werden geïnterviewd. Zij keken naar de situaties zoals besproken in paragraaf 3.1. en 3.2. Ten aanzien van de situatie 'Kinderen brengen elkaar schade toe' (paragraaf 3.1.) wordt duidelijk dat 'sorry zeggen' van kinderen onderling door leerkrachten belangrijk gevonden wordt. Met 'sorry' geef je een soort erkenning van schuld, je moet je als het ware een moment onder de ander plaatsen en met een 'sorry' wordt de relatie weer hersteld. De leerkrachten beschouwen 'sorry' als een serieus excuus, met een lading die in de buurt komt van vergeving. Wat scheef was, wordt weer rechtgetrokken. Het is een erkenning voor iets wat mis is gegaan. Leraren stimuleren dit bij hun leerlingen en eisen het in sommige gevallen zelfs. Het hoeft niet persé met woorden, maar kan ook blijken uit het geven van een hand. Het kan ook allebei: de hand is dan een bekrachtiging van het 'sorry'. Een excuus aanbieden en aanvaarden is niet altijd makkelijk. Soms moet een leerling even tijd gegeven worden om de emoties bij een conflict te laten bezinken. Daarna is een kind vaak in staat om excuus te aanvaarden.

Leraren vinden het 'sorry' belangrijk om kinderen te laten ervaren dat er na een fout herstel mogelijk is. Herstel is ook dat je weer opnieuw met elkaar verder kan. Snel 'sorry' zeggen, kan ook een gebrek aan vaardigheid zijn om problemen op een andere manier op te lossen, bijvoorbeeld door goed naar elkaar te luisteren en elkaar iets uit te leggen. Leren omgaan met conflicten is dus meer dan alleen 'sorry' leren zeggen. Voor jongere leerlingen blijkt dit makkelijker dan voor oudere leerlingen en ook jongens blijken – in de ogen van sommige leerkrachten - gemakkelijker in staat om hun excuus aan te bieden dan meisjes. Bij meisjes is het vertrouwen weg. Zij blijven zich afvragen of de fout herhaald zal worden.

Het woord vergeving heeft voor leerkrachten een diepere lading dan 'sorry'. Ze zijn dan ook terughoudend in het gebruik ervan. Je moet pas iets vergeven als je echt door een ander gekwetst bent. Als je vergeving te gemakkelijk gebruikt, vrezet leraren een vervlakking van het begrip. Vergeving heeft iets verhevens in zich omdat er een machtsverschil in doorklinkt. Er is een hogere en een lagere: de hogere eist vergeving van de lager. En als je dit als opvoeder gebruikt, lijkt het alsof een kind voor de rechter gedaagd wordt. Voor kinderen onderling is de term 'vergeving' als gauw te zwaar en heftig. Het begrip wordt vooral in verband gebracht met de relatie van mens tot God. In de Bijbelverhalen en in het gebed wordt het woord wel genoemd. Ten opzichte van God moet je verkeerde dingen belijden en van Hem moet je vergeving ontvangen.

De studenten vroegen ook naar vergeving in relatie tot het geven van straf. Het betreft dan de situatie 'Het kind maakt fouten richting te opvoeder' (paragraaf 3.2). Uit de reacties blijkt dat leraren voorzichtig omgaan met het geven van straf. Als leerkracht kun je niet van alle fouten een punt maken. Je moet heel vaak welwillend zijn ten opzichte van het kind en weer verder gaan met het leven van alledag. Als leraren straf geven, heeft het verschillende functies: kinderen laten nadenken over hun gedrag (ze moeten leren dat fouten consequenties hebben), kinderen krijgen 'herstelrecht' (ze kunnen weer met een schone lei verder) en kinderen kunnen ander gedrag leren (ze moeten ook ander gedrag gaan vertonen). Ook wordt genoemd dat kinderen schuldbesef ontwikkelen, zodat ze de noodzaak van vergeving gaan ervaren. Toch is de daadwerkelijke daad van vergeving van de leerkracht na het geven van straf een zeldzaamheid. Na een straf wordt er doorgaans niet gecheckt of er iets blijft hangen. De

¹⁰ Ronne van der Made, Annemiek Meijer & Willemijn de Munnik, *Straf en vergeving in het Christelijk basisonderwijs*. Bachelorscriptie leraar Basisonderwijs, Driestar Hogeschool Gouda, 12 januari 2019. Het beeld is vergelijkbaar met scholen in twee andere landen waar studenten eveneens onderzoek deden. Jaco Zijl interviewde leraren in Papua Nieuw Guinea (*Forgiveness education*. Bachelorscriptie, Driestar Hogeschool Gouda, juni 2018), Anne Mulder and Josytske de Vries deden dat in Canada (*Forgiveness education. To what extent does forgiveness education consciously take a place in the educational practice of the teachers*. Bachelorscriptie, Driestar Hogeschool, juni 2018).

terughoudendheid om iets te labelen als vergeving heeft dezelfde achtergrond als hiervoor is genoemd: het woord 'vergeving' heeft een zware lading. Bovendien weten kinderen soms niet wat het betekent. Als vergeving wel uitdrukkelijk uitgesproken wordt, zeg je daarmee dat het aan beide kanten weer goed is.¹¹

Uit de onderzoeken blijkt dat vergeving niet een vanzelfsprekend thema is in het alledaagse schoolleven. Leraren zeggen dat de interviews hier hen van bewust maakt en dat ze er graag beter over na zouden willen denken.

6. Hoe zou je vergeving kunnen leren?

Als we uit het voorgaande de balans opmaken, constateren we dat er enkele redenen zijn waarom vergeving een kwestie van opvoeding is en moet zijn. Er zijn situaties waarin kinderen zelf schade toebrengen of waarin aan hen schade wordt toegebracht. Kinderen verkeren vroeg of laat allemaal in de mogelijk positie van slachtoffer of dader. Het zou dus goed zijn om te weten hoe je om vergeving vraagt en hoe je vergeving schenkt. Uit het onderzoek op christelijke scholen blijkt dat kinderen wel wordt geleerd om 'sorry' te zeggen, maar vergeving wordt als een verheven begrip gezien. Zou het mogelijk zijn om er systematischer aandacht aan te geven?

De al aangehaalde pedagoog Robert Enright, ontwikkelde met een aantal anderen een werkwijze waarin kinderen geleerd kan worden elkaar te vergeven.¹² Aan kinderen moet uitgelegd worden dat conflicten zich altijd voordoen en dat je er op verschillende manieren op kunt reageren. Je kunt vervolgens verhalen en voorbeelden gebruiken om toe te lichten dat er morele principes in het geding zijn. Bij conflicten gaat het om rechtvaardigheid en rekening houden met elkaar. Je moet de principes niet alleen uitleggen, maar de kinderen er ook over laten praten. Het is belangrijk om het begrip 'vergeving' uit te leggen. Zoals we ook bij de beschrijving van het onderzoek al zagen, is het voor kinderen een abstract woord. Daarbij meent Enright dat opvoeders uit moeten leggen dat ook daders van geweld een eigen waarde hebben. Ook al heeft iemand zich misdragen, dit neemt de menselijke waardigheid niet weg: hij of zij is niet een demon geworden.

Het belangrijkste moment om vergeving aan de orde te stellen, is wanneer er zich daadwerkelijk conflicten voordoen. Je kunt dan met de kinderen een aantal fasen doorlopen.¹³ Het begint met het blootleggen van wat er gebeurd is. Het slachtoffer moet kunnen zeggen waarin en hoe hij beschadigd is. Dit is confronterend voor de dader. De bedoeling is dat het uitloopt op een gesprek over de oorzaak. De tweede fase is het komen tot een beslissing. Het slachtoffer moet gaan inzien dat het vasthouden aan wraakgevoelens niet het probleem oplost. Het slachtoffer wordt uitgenodigd om vergeving als een oplossing te overwegen. Als daartoe besloten is, dan is het proces nog niet afgerond. Het slachtoffer moet de dader in een nieuw licht gaan zien, door hem of haar in de eigen context te zien. Er ontstaat dan invoelingsvermogen. De laatste fase is de verdieping die bedoeld is om de negatieve gevoelens die er geweest zijn te laten plaatsmaken voor positieve gevoelens. In deze laatste fase is er volgens Enright ook sprake van emotionele bevrijding. Uit deze beschrijving wordt duidelijk in hoeveel facetten

¹¹ De indruk ontstaat dat de daad van vergeving van de leraar naar een leerling doorgaans als uitzonderlijk wordt ervaren. Tijdens workshops die ik de afgelopen jaren met leerkrachten hield, konden leraren maar één of enkele voorbeelden uit hun carrière noemen, waarin ze een leerling het gedrag hadden vergeven. Dit betrof situaties die veel indruk hadden gemaakt. In die situaties had de leerling de leraar echt op het hard getrapt.

¹² Enright, R.D., Knutson, J.A., Holter, A.T., Baskin, T., & Knutson, C., 'Waging peace through forgiveness in Belfast, Northern Ireland II: Educational programs for mental health improvement of children', *Journal of Research in Education* (Fall 2007), 63-78

¹³ Baskin, T. W., & Enright, R. D., 'Intervention Studies on Forgiveness: A Meta Analysis', *Journal of Counseling & Development* (2004), 79-90.

vergeving is op te delen. De groep die met de *Enright Forgiveness Scale* onderzoek deed onderscheidde er twintig.

7. Afsluiting

In deze bijdrage hebben we gezien dat vergeving iets anders is dan 'sorry' zeggen. Vergeving vragen en vergeving schenken is aan de orde als er schade is toegebracht. Het slachtoffer heeft met recht redenen om wraakgevoelens te hebben. Het vergt veel om hier afstand van te doen. Leer je als kind min of meer vanzelf om 'sorry' zeggen, een proces van vergeving doormaken is minder vanzelfsprekend. Er zijn veel situaties tussen kinderen onderling en tussen opvoeders en kinderen waarin schade wordt toegebracht. Opvoeders zijn gebaat bij vaardigheden om hiermee om te gaan en om vergeving binnen de morele opvoeding een plek te geven. Uit het onderzoek op christelijke scholen blijkt dat er drempels zijn. Vergeving wordt als iets 'diepers' of 'hogers' orde ervaren. Het voelt dan natuurlijker om de kinderen 'sorry' te laten zeggen. Dit kan onbedoeld tot gevolg hebben dat kinderen te weinig leren waar het bij vergeving om gaat. Het ontrafelen van het proces van vergeving, zoals dat door Enright en zijn medewerkers is gedaan, maakt duidelijk dat vergeving vooral een mentaal proces van het slachtoffer is, waarbij de confrontatie met de dader maar een onderdeel is. Dat vereist dus nauwkeurige begeleiding, zeker bij kinderen in het basis- en voortgezet onderwijs. Het is veel werk om negatieve gevoelens kwijt te raken, een proces ook dat veel tijd vraagt. In een gewone onderwijssituatie heb je weinig tijd om voortdurend aandacht te geven aan de verwerking van gevoelens. Toch pleit ik voor een explicietere aandacht vergeving. Het thema raakt het hart van christelijk onderwijs: wordt er in de schoolcultuur iets zichtbaar van de vergevende liefde van Christus? Het doorlopen van stappen, zoals Enright, kan zwaar overkomen. Maar wanneer het proces, in geval van conflicten, van tijd tot tijd doorgenomen zou worden, is dat voor kinderen heilzaam en leerzaam. Als leraren vergeving meer zouden beschouwen als een pedagogische kwestie, voorkomt dit stress en zouden kinderen vaardigheden kunnen leren, waar ze later baat bij hebben. Het zou ook leraren helpen om te onderscheiden wanneer 'sorry' zeggen genoeg is en wanneer van vergeving een punt gemaakt moet worden.